

KÖZÉPKORI KÍSÉRTÉS- ÉS GYÓGYÍTÁSTÖRTÉNETEK AZ ARCHAIKUS NÉPI IMÁK ÉS OLTÁRI TÁBLAKÉPEK TÜKRÉBEN

Pierro della Francesca 1467 körül festett *Várandós Madonna* című freskóján kétoldalt két angyal húzza félre a függönyt, középen a teljes alakú álló Madonnát látjuk áldott állapotának utolsó szakaszában, kék ruhájának hasán kissé megbontott gombjai jelzik ezt a pillanatot. Nem lenne semmi különös a fentiekben, ha nem tudnánk, hogy a festmény eredetileg a Monterchi temetőkápolnája számára készült, és míg a nedvesség veszélyeztetni nem kezdte, ott volt látható. A halottaknak rendelt kápolna lett a helye az új élet ígérését hirdető festménynek. Della Francesca freskója kapcsán azzal az elképzeléssel találkozunk, hogy *a kép valamilyen hatással van az előtte állókra* – a kápolna azonban nem a *Pietà* helyszíne, hanem az állandóan megújuló élet vigaszáé. A halottas kápolnában elhelyezett kép nem pusztán *illusztrációja* az elvesztés okozta fájdalomnak, hanem azon messze túllépő útmutatás. Nem csupán mechanikus megjelenítése valaminek, ami *van*, hanem narráció valamiről, ami *lesz*, miközben a narráció ideológiai eszköze azonban valami, ami *volt*. A narráció ebben az esetben összekapcsolja a múltat a jövővel, azzal az ősi imitációs elvnek a segítségével, amely szerint a kezdetben történeteket ismételni kell.

A kísértés és a gyógyítás szerzetese

Remete Szent Antal (251–356) az olyan első történelmileg megfogható személyiség, aki az ördög általi megkísértése folytán szimbolikus alakká nőtt. Életrajzát (*Vita di St. Antoni*)¹ Szent Atanáz, Alexandria püspöke írta meg rögtön Antal halála után, majd Evagriosz Pontikosz 374-ben beilleszti a *Vitae Patrum* című gyűjteményébe. Jacobus de Voragine híres középkori kombinációja, a *Legenda Aurea* (1275) részeit tartalmazza a *Vita di St. Antonii*-nak.²

¹ A *Vita* a korai kereszténység egyik legnépszerűbb szövegének számít a maga százhatvan görög, két latin, valamint kopt, örmény, szíriai, arab, etióp és georgiai kézirat fordításával. Garitte 1939. 2.

² Garitte 1939, Aigrin 1953, Boureau 1984. A felsorolt szövegeken kívül vannak még más kora keresztény írásos források is, amelyek említik Szent Antalt, illetve életének egyes mozzanatait, pl. Szent Jeromos által írt *Remete Szent Pál élete a szíriai sivatagban* (374–379), a Szent Atanáznak tulajdonított *Pachomius élete* (390 körül) stb.

Antal 20 évesen árva maradt és örökölte a szülei vagyonát. Egy nap a templomban azt hallotta, hogy „*Ha tökéletes akarsz lenni, menj el és add el, amid vagyon, és add a szegényeknek*” (Máté 19, 21). Antal mindenét eladta, elosztotta a szegények között, húgát apáákhoz küldte és ő maga remeteségbe vonult. Állítólag egy barlangba meghúzódva élt, és az ördög kihívásnak fogta fel ezt az Istennek tetsző életmódot. A gonosz ellenállhatatlan szépségű nő, majd kínzó démonok segítségével akarta eltéríteni a remetét, eredménytelenül. 90 éves korában felkereste az akkor 110 éves Remete Szent Pált. Erről a látogatásról Szent Jeromos is megemlékezett írásaiban, és később a képzőművészek egyik kedvenc témája lett.

A legendák szerint a remete maga kérte a tanítványait, hogy sírja helyét tartsák titokban. 532-ig valóban ismeretlen volt a sírhely, ekkor az ereklyét Alexandriába vitték, majd 635-ben Konstantinápolyba. 1070-ben a bizánci császár engedelmével az ereklye Franciaországba került.³

Az ördögi kísértés és a remete ellenállása az egyik legismertebb történet Szent Antaltól.⁴ Egy másik hasonlóan fontos történet a neki szentelt szerzetesrend révén válik népszerűvé, és a gyógyítás fogalma köré szerveződik. Állítólag egy Gaston nevű nemes úr Guerin nevű fia gyógyulásáért a Szent Antal közbenjárását kérte. Mivel a fia meggyógyult,⁵ az apa nyolc társával a „Szent Antal tüze”-től szenvedő betegek gyógyításának szentelte életét.⁶

A Szent Antal tüze elnevezésű betegség a középkorban és még később is a nem kellően tisztított gabonaliszt miatt látszólag járványszerű, valójában tömeges mérgezés formájában jelent meg. Az anyarozsszal nagymértékben szennyezett liszt fogyasztásának hatására önálló betegség a végtagok vöröses elszíneződése után érgörcsökkel és a végtagok elhalásával járt együtt. Az említett vöröses szín miatt Szent Antal tüzeinek nevezték a betegséget.⁷

Az antonita szerzetesrend 1095 körül alapították, és a középkor egyik legelterjedtebb betegápoló intézménye volt. A rend az egyiptomi Remete Szent Antaltól kapta a nevét. Az első kórház a Saint-Didier de la Mothe-i Szent Antal templom mellé építették, és ez lett a betegápoló szerzetesrend központja.⁸ A 11. században keletről Franciaországba hozott ereklyét Vienne egyik negyedében helyezték el, ott, ahol valamikor bencés apátság állt.⁹ Az antonita szerzetesrend

³ Bergman 1979. 2.

⁴ Azokról a képzőművészekről, akik feldolgozták a témát, ld. Később. Világirodalmi feldolgozásai is ismeretesek, pl. Gustave Flaubert: szent Antal megkísértése, Anatole France: Thais stb.

⁵ Szerapionnak, Tmuis püspökének levele alapján, amelyet nemrég találtak meg, és amelyet Antal halála után írt tanítványainak vigasztalásképpen, megerősítést nyer az a későbbi állítás, mely szerint a hívek rendkívüli erőt tulajdonítottak Antal közbenjáró imájának. Puskely 1989. 85.

⁶ Puskely 1989. 1154.

⁷ Berde 1940. 221, Hoppál 1998. 84, erről még alampunkák Mischlewski 1989. Bauer 1973, Grynaeus, 2002.

⁸ Herbermann et al. 1907. 555.

⁹ Puskely 1998. 1154. Egyes források szerint Szent Antal ereklyéi ma az arles-i Saint Julien templomban pihennek. Diós 1984. I. 44.

egyik célkitűzése az volt, hogy szennyeződés nélküli gabonát bocsásson a lakosság rendelkezésére.¹⁰

Az új betegápoló rend látványos gyorsasággal terjedt. Az 1200-as évektől megtelepedtek Nyugat- és Közép-Európában, valamint Palesztinában, az 1400-as években Skandináviában. 1477-ből származik a rend első magyar említése. Ekkor már Franciaországban 200, Itáliában 100, német földön 40 antonita „kórház” működött. Az antoniták privilégiumai közé tartozott a pápai udvar orvosi ellátása is.¹¹

Magyarország területére állítólag Szent László hívására érkeznek az antoniták. A szepességi Daróc faluban (Dravce, Lőcse mellett) 1288 táján templomot és kórházat építettek, pecsétjükön a T vízszintes ágain két csengő függ, alatta két disznó látható. A szentélyben a 14. századi freskóciklus látható, amely a remete életét ábrázolja: Antal és Pál találkozása, Antalt az ördög kínozza, gonosz aszszony képében kísérti, megszabadulása a gonosztól. 1363-ban kórházuk volt Kassán is.¹²

Német területen a reformáció szüntette meg a rend házait, Franciaországban pedig a vallásháborúk, Portugáliában a 16. sz. közepén szüntetik meg tevékenységüket. Az antonita szerzetesek több helyen más eredetű kórházakhoz csatlakoznak. Mivel a szerzetesek száma rohamosan csökkent, az 1774-es általános káptalan úgy döntött, hogy egyesül egy hasonló célokat követő renddel. 1775-ben a 211 klerikus és 11 conversus beolvadt a Máltai Lovagrendbe.¹³ Remete Szent Antal kultuszára idővel ráépült a Pádai Szent Antal tisztelete.

A kódexek szentje

A magyar kódexirodalom Remete Szent Antallal kapcsolatos szöveg az Érdy (1470–1527), a Müncheneri (~1436–1439), a Debreceni (1519) valamint a Peer-kódexben (~1508–1526) jelenik meg.¹⁴

A Debreceni kódex 151 sorban írja le a „Szent Antal apathnak” életét.

A legterjedelmesebb magyar nyelvű szöveg, amely a remete alakjához tapadó gyógyítás-képzetre utal, az Érdy kódexben olvasható. A legenda szerint a Justinianus császár lányát, Zsófiát megszállták az ördögök, amelyeket csak az „egyiptombéli Antal remete” ereklýje segítségével lehetett volna kiűzni, ám a remete sirjának helyét senki sem ismerte. A főpap imára és böjtre szólítja fel társait, és azon éjjel Gábrriel arkangyal megjelenítette neki és a császárnak az ereklýe helyét. Teofilus püspök rögtön el is indult társaival az ereklýe után, viszontagságok közepette eljutott Egyiptomba, abba a kolostorba, ahol még élénken élt a

¹⁰ Az orbánc és az anyarozs alkaloidák okozta betegségének (*ergotizmus gangraenosus*) külső tüneteti hasonlósága miatt hosszú ideig azonosították a két betegséget. A malomtechnika kifejlődésével a betegség kiveszett, a neve azonban megmaradt, és napjainkban csaknem kizárólag az orbánc jelölésére szolgál. Magyar Néprajzi Lexikon IV. 649.

¹¹ Herbermann et al. 1907. 555.

¹² További magyarországi kultuszhelyekről Bálint 1977. 151.

¹³ Puskely 1989. 1155.

¹⁴ Vö. Müncheneri kódex 1874, Peer kódex 1874, Érdy kódex 1876, Debreceni kódex 1997.

remete emléke, és ahol a társaság újabb csodáknak lesz tanúja. A lámpások és gyertyák tüzeit ugyanis minden jeles ünnepen egy kis fehér madárka gyújtotta meg, a szájában hozva a tüzet. Másnap Gábrriel arkangyal levelet tesz le az oltár-ra, amelyben megírja, hogy egy csillag fogja Teofilus püspököt és társait a sírhoz vezetni. Előbb félelmetes, szinte mitikus tájak fele vezette őket a csillag, magas hegyekre, kopár és napfény nélküli tájakra, vadállatok közé, majd egy tavat lát-tak, „hol ott kénoztatnak, kik Krisztus Jézus megtagadták és az ő parancsolatját nem akarták megtartani”, hogy utána annál gyönyörűsegebb helyekre kerüljenek, „nagy csudálatos és dicsőséges szép mezőre, hol ott mindenféle gyimelcsfák valának teljes szép szavú és ízű gyümölcsökkel”. Ez volt az a hely, ahol remete ereklyéi pihentek, és égi szózat figyelmeztette őket erre: „ássátok meg őt ezen a helyen, és meglelitek az drágalátus kencsőt, kit kerestök”. Két oroszlán¹⁵ ásta ki a sírt egészen egy kőlap tetejéig, amelyen „írás vagyon kimetszvéen deáki, görög és zsidói betűkkel, miképpen ott dicsőséges Remete Szent Antalnak testét eltemet-ték volna”. A sírből „nagy szép illat” szállt ki, és a remetét Szent Pál legendás pálmafaágából készült köntösében találták meg. A visszafele vezető úton megmu-takozott az ereklye gyógyító ereje. Egy Dániel nevű emberből kitakarodtak a „förtelmes lelkők”, és ezért Dániel a továbbiakban követte a menetet. Egy vár alatt tanyázó gonosz lelkek megrettentek, majd Alexandriában egy nyolc napja – egyébként ártatlanul – felakasztott ifjút élve találtak szülei, miután könyörög-tek Szent Antalhoz. A fejedelem meg akarta szerezni az ereklyét, de legerősebb emberei sem tudták felemelni a holttestet. Antal a tengeri viharokban is védel-mezte a kísértet, míg végre megérkeztek Konstantinápolyba. A kilenc förtelmes lélek előbb könyörgőre fogta, kérte a remetét, ne gyötörje őket, majd: „Teofilus pis-pek kedég a császárral és mind az sok jámborokkal nagy sírván imádkoznak vala, várván Úristennek igralmasságát. Azonkezben a tisztulatlan lelkők nagy ordoj-tással, mennydörgéssel, felindulással el-kimenének és az leány olyan lén, mintha meghotl volna. Teofilus pispek kedég hozzá járulván, kezénél fogva felemelé őtet, és ottan megvigaszték.” A befejező imádság arra figyelmezteti a híveket, hogy nemcsak a testi betegségek („és szegény kóroknak beteg testökben könny-ebséget adni”), hanem a lelki betegségek („halálus tüzet lelkökben enyhíteni és eltávoztatni”) gyógyításában is kérhetik a remete közbenjárását.¹⁶ Atanáz azon-ban azt is hozzáteszi, hogy egyes esetekben az ima nem járt sikerrel, és Antalnak nem sikerült gyógyítania.¹⁷ Ez a körülmény azonban semmiben nem befolyásolta a szent későbbi kultuszát.

¹⁵ Bálint Sándor felhívja a figyelmet arra, hogy az oroszlán alakja jellegzetes figurája volt valamikor a pékcségeknek, alföldi szelmalmok kőpadjainak, amelyeken festve vagy faragva volt látható egy vagy két oroszlán, karmaik között perecet, kenyeret tartva. A motívumot Bálint Sándor szerint az Antal legendája ihlette, és az antoniták terjesztették, amikor a megtisztított búza átadására került sor. Bálint 1977. 147.

¹⁶ Volf 1867, Bálint 1977. 149. Az Érdy kódexben leírt legenda struktúrája szinte teljes egészében meg-felel a Klaniczay Gábor által felvázolt csodatörténet idealizált sémájának. Klaniczay a késő közép-kori szentté avatási perek során összegyűjtött csodatörténetek elemzése közben von párhuzamot az említett csodatörténetek és a boszorkányperekben leírt történetek struktúrája között. Klaniczay 1999. 115.

¹⁷ Comeanu 1998. 80.

E történetnek csupán egy része származik a *Legenda Aurea*-ból,¹⁸ másik része azonban, mint pl. a gyógyításra vonatkozó történetek, nem lelhetők föl a Voragine-féle kompilációban. Erről így ír Horváth Cyrill a múlt század elején: „Végre 5 külön csoportba oszthatók azok a fejezetek, amelyek sem a *Legenda aurea*val, sem Pelbárttal nincsenek kapcsolatban, és teljességgel más forrásokból vannak merítve. Ebben a csoportba összesen 14 legenda tartozik; nevezetesen: Szt. Ambrus, Szt. Antal apát, Ádám és Éva stb.”¹⁹

Az Érdy kódexbeli szöveg egyik legérdekesebb és legizgalmasabb kihívása a téma kutatójának. A szakirodalom sokáig ingadozott a eredetét illetően.²⁰ Bár 1923-ban publikált tanulmányában Vargha Damján eléggé valószínűnek tartja, hogy a szöveg forrása a *Catalogus Sanctorum*, a későbbi szakirodalom ismeretlennek tartja a szöveg származási helyét.²¹ A *Catalogus Sactorum* szerzője egy olasz püspök, *Petrus de Natali*, latinosított nevén *Petrus de Natalibus*, akit a francia szövegek Pierre de Noelként emlegetnek. A püspök a 15. század végén 11 kötetbe gyűjti össze az általa ismert és fellelt szentekről szóló legendákat.

Ma már megengedően nyilatkoznak a kutatók arról, hogy ismerhette-e az Érdy kódex írója, a Karhauzi Névtelen Petrus de Natalibus munkáját. De honnan merít Natalibus, ha valóban tőle származik a Karthauzi szövege? Azt sejteni lehet, hogy nem ez a szóban forgó legenda egyetlen felbukkanása, hiszen adatkunk van arról, hogy egy bizonyos Pierre de Lanoy a 15. században francia nyelvre is lefordította. Nem világos egyelőre az sem, hogy milyen forrásból jutott Pierre de Lanoy a szöveghez. Munkája azonban a Karthauziéval állítható párhuzamba.

A Müncheni kódexben a négy evangéliumot a legrégebb magyar nyelvű kalendárium²² előzi meg. A kalendárium szerkezete még a Julianum Calendariumét követi, és a hónapok elosztása a rómaiak szokását követi. Ebben a kalendáriumban rövid megjegyzés olvasható a január 17-e mellett: „*S. Antal halála napja.*”

A Peer kódex a Szent Antal Szent Pálnál tett látogatását részletezi. Pál halála után Antalnak két oroszlán segít a sír megásásában. Antal magára veszi a Pál híres pálmalevél-öltözetét, amely mozzanat ismerete az Érdy kódexbeli történetben az Antal sírjának kibontásakor legitimációs erővel bír. Nem történik említés a remete gyógyító tevékenységéről.

Ebben a fejezetben a Remete Szent Antallal kapcsolatos archaikus népi imákat; ráolvasásokat és vallásos népdénekeket vizsgálom és illesztem be egy tágabb népi gyógyászati kontextusba. Úgy vélem ugyanis, hogy ezeket az imákat nem csupán mint a folklór egyik jelentős műfajához tartozókat kell vizsgálnunk, hanem fokozottabb figyelmet kell fordítani arra az adatközlők által számtalanszor megerősített funkcióra, amelyekben ezeket a szövegeket éltették, nevezetesen a betegség és bajelhárító, valamint bajban megsegítő szerepükre.

¹⁸ Horváth 1911, Vargha 1923.

¹⁹ Horváth 1911. 11.

²⁰ Az Érdy kódexbeli Remete Szent Antal kihozásáról szóló legenda, ellentétben számos hivatkozással (pl. Grynaeus 2002) nem a *Legenda Aurea*ból származik.

²¹ Madas, 1985.

²² Müncheni kódex 1876. XXII.

Szent Antal-imák

Tánczos Vilmos több tanulmányában közöl Szent Antallal kapcsolatos archaikus népi imát és ráolvasást.²³ 1994-ben több Szent Antallal kapcsolatos imát és ráolvasást tett közzé.²⁴ Ugyanebben az évben publikált egy Szent Antal-imákkal foglalkozó tanulmányt is.²⁵ Itt próbálta meg tisztázni a pusztinai (3. sz. táblázat 2. sz. imaszöveg) a Bosnyák Sándor által közölt klézsei (3. sz. táblázat 1. sz. imaszöveg), valamint a Sztítás-Újfaluban talált változat (3. sz. táblázat 3. sz. imaszöveg) közötti összefüggéseket. Az Aknavásár melletti Újfaluban gyűjtött ráolvasásról feltételezi, hogy ennek első kilenc sora egy Szent Antal-népének változata, amely összekapcsolódott egy archaikus népi imával: „... s így végeredményben azt mondhatjuk, hogy az újfalusi szöveg első része – az a kilenc sor, amelynek kapcsán Mohay Tamás a klézsei változat ismeretében imakönyv hatására gyanakszik – később csapódott az ima archaikusabb, az isteni ígéret motívumát tartalmazó népi részhez, s eszerint a két Szent Antal-ima között nincs genetikus kapcsolatot.”²⁶

Elemzéseiben abból indul ki, hogy az imában szereplő szent attribútumai a Szent Bonaventura²⁷ (1221–1274) *Si quaeris miracula* kezdetű officiumára vezethetők vissza. Íme a Bonaventura-féle officium:

„Si quaeris miracula: mors, error, calamitas, daemon, lepra fugiunt, aegri, surgunt sani. Cedunt mare, vincula, membra resque perditas petunt, et accipiunt juvenes et cani. Pereunt pericula, cessat et necessitas: narrent hi qui sentiunt, dicant Paduani. Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto.”²⁸

Ennek a szövegnek több szolgálai magyar fordítása létezik, Tánczos Vilmos az egyik az 1747-es kiadású ferences imakönyvből idézi:

„Ha csudát keressz, halál, vétek, inségek, ördög és belpoklosság száladnak, s a betegek egészségesen felkelnek.

Engednek a tenger, és a fogságok: romlott tagjokat, és el-veszett marhájakat kéri, s meg nyerik ifjak, és vének.

El-tűnnek a veszedelmek, s meg-szünik a szükség: beszéllyék azok, a kik érzik, s mongyák meg a Pádúaiak. (...)

Dicsóság Atyának, és Fiúnak, és Szent Léleknek: Míképpen kezdetben vala, most és mindenkoron, és örökkön-örökké, Ámen.”²⁹

²³ Tánczos, 1994a, 1994b, 1995, 1996, 1999, 2001.

²⁴ Tánczos 1994a. 218, 219.

²⁵ Tánczos 1994b. 240, 241.

²⁶ Tánczos 1994b. 222.

²⁷ Állítólag Szent Bonaventura is jelen volt a szentté avatást (1232) követően a Pádovai Szt. Antal testének átszállításánál (1263). (Különös élvezettel gyűlte össze az emberek egy-egy ilyen látványosságánál. Bonaventura maga nyitotta fel a Pádúai koporsóját, és elégedetten nyugtázhatta, hogy bár a szent teste elporladt, a nyelve megmaradt úgy, mintha élő ember nyelve lett volna. Szent Bonaventura a legenda szerint megcsókolta a nyelvet.)

²⁸ Kájoni 1719. 392., idézi Tánczos 2001. 223.

²⁹ *Padovai Sz. Antalnak Solosmaja, és Congregatiojának Regulái, és Búcsui, Csudatételének rövid summában foglaltatott leírásával.* Kolosvarott Anno 1747., 55–56. old., idézi Tánczos 2001. 224.

Megemlíti, hogy a Takács György által talált újabb öt változattal kilencre emelkedett a Szent Antal-ima változatainak száma. Hozzáteszi, hogy a pusztinain kívül mindenik az „Atya, kereszt, csudák...” kezdetű imával áll kapcsolatban. Mindezeket összevetve, megfogalmaz néhány következtetést:

1. A Szent Antalhoz kapcsolódó költészeti anyag az írott egyházi kultúrából fakadt (ebben az esetben a Szent bonaventura officiuma a forrás), amely aztán a népi kultúra belső szabályai szerint került forgalomba.
2. Ezzel egyszerre megtörténik az egyházi kultúra eszköztárától való eltávolodás is: a hivatalosan is terjesztett teológiai tartalom népi formában terjed, mint pl. a ráolvasások műfaja.
3. Végezetül azzal a megjegyzéssel zárja, hogy „egy-egy kultúrelem (...) különböző funkcióban jelenhet meg az aktuális igényeknek, helyzeteknek megfelelően (legenda, népének, ráolvasás stb.)”³⁰

Elemzéseiben Tánczos Vilmos két alakító erőt vesz figyelembe: a népi kultúra logikáját és a magas kultúra, azaz ebben az esetben a Szent Bonaventura hatását. Gyakran utal arra, hogy ezek az imák nem a középkorban, hanem a barokk korban keletkeztek, és úgy véli, hogy csupán szerkezetüket és logikájukat tekintve illeszkednek be a középkori eredetű archaikus népi imaszövegek közé.

Vizsgálataimban feladatommak tekintettem azt, hogy ezeken az eredményeken túlmenően az említett szövegek tartalmi elemzését is elvégezzem. Úgy vélem, hogy akkor, amikor a magas kultúra, azaz az egyház hatásáról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a magas kultúra nem egy, hanem két szent kultuszát terjesztette, két egymást követő korban. A remete a középkor figurája, a páduai szent a barokké.³¹ Különösen fontos ez, hiszen minduntalan találkozunk azzal az állítással, hogy az imák szerkezete, logikája középkori eredetű, miközben a főszereplőjük – első látásra – egy, a barokk korban ismertté vált szent.

Miközben köztudott, hogy a Páduai Szent Antal kultuszát a barokk kor fokozta föl, arra is számos utalást és adatot ismerünk, mely szerint ez a kultusz ráépül a Remete Szent Antal kultuszára, és hogy erről az ideológiai ráhatástól nem állt távol a ferences rend, eladdig, hogy a korábban Remete Szent Antalnak szentelt templomokban kicserélték a malacos Antal szobrokat liliomos szobrokra.³² Úgy vélem, hogy az ennek nyomán kialakult összefonódás tetten érhető az attribútumok területén is. Szent Bonaventura által összeállított officium az, amely végképp és menthetetlenül összekeveri ezeket. Innen kezdve valóban a Páduai Szent Antal nevével és a neki tulajdonított, de *a két szent legendáiból kiemelt attribútumokról* beszélhetünk. Ha tehát a magas kultúra hatását differenciáltabban vizsgáljuk, olyan elemeket találunk, amelyek nem mások, mint a középkori legendák által szentesített attribútumok: a betegek gyógyítása, a hajósok védelme, a kísértések és ördögök említése.

³⁰ Tánczos 2001. 228.

³¹ Bár Páduai Szent Antal a 13. században élt, legendája és kultusza csak a 15. századtól kezd terjedni. Réau 1958. 115.

³² Számos példát sorol fel Bálint 1977. 152–153.

Bonaventura officiuma és a legendák

Ahhoz, hogy elemezni tudjuk a szöveget, érdemes szemügyre venni előbb a Bonaventura-officiumot és a kapcsolatait a két szent legendáival. A következő táblázatban a Szent Bonaventura officiumában összefoglalt attribútumokról próbáltam megállapítani, hogy miképp lelhetők fel a két szent legendáiban, vagy vezethetők vissza ezekre:

1. számú táblázat

A Szent Bonaventura-féle attribútumok magyar megnevezése	Remete Szent Antal	Páduai Szent Antal
Halál	A hajánál fogva tartja fel nyolc napig az igazságtalanul felakasztott ifút, míg szülei érte mennek. Ereklýje feltámasztja a sivatagban Theophilus és társai által holtan talált három utast.	Feltámasztja a kisgyereket, akiknek anyja őt hallgatta a templomban, mialatt gyereke meghalt. A hazug szekeres fiát is feltámasztja.
Vétek		
Ínségek	Az antoniták által működtetett kórházkolostorok a szegények ellátására is fel voltak készülve, sőt, az első okiratokban úgy emlegetik őket, mint „szegények házát”.	A szegények és károsultak szentjének is nevezik.
Ördög	A sivatagi kísértések főszereplői az ördögök, démonok. Később az ereklýje is távozásra készíti az ördögöket. Egyik legjellegzetesebb ábrázolása az ördögök általi megkísértése.	
Bélpoklosság	Elsősorban az ignis sacer, de más súlyos betegségekben szenvedők, így a pestises és később a szifiliszos betegek is imádkoztak hozzá. Gyakran ábrázolták a pestises szentek társaságában is Rókussal és Sebestyénnel.	Imával gyógyította a betegeket, de nem volt a remetéhez hasonló védőszent, és nevéhez nem fűződik betegség vagy ezzel kapcsolatos speciális tudás.
Betegek felkelnek	Mint fent.	
Tenger	A konstantinápolyi transzláció legendájában Antalhoz könyörögtek a hajó utasai, és megszűnt a vihar. A hajósok védőszentje.	
Fogságok	Szűkebb értelemben vett szabadításról nem tudnak a legendák, de számos esetben számíthattak segítségére az igazságtalanul meggyötörték és üldözötték, pl. az alexandriai keresztyénüldözések alkalmával bosszút állt a meggyötört keresztyén szüzekért.	Az igazságtalanul üldözöttek védelmezőjének tartják.

A Szent Bonaventura-féle attribútumok magyar megnevezése	Remete Szent Antal	Páduai Szent Antal
Romlott tagok	Az antoniták gyógyítási gyakorlatában elterjedt volt az amputálás, és az eltávolított végtagokat a kolostorok bejárata fölé aggatták fel.	
Elveszett marhájuk		Egyik tanítványa elszökött a kolostorból, és magával vitte azt a könyvet, amibe Antal beszédeit írta le. Antal imádkozott, reggel remegve állt előtte a szökevény. Ebből az eseményből eredezteték később ezt az attribútumát.
Eltűnnek veszedelmek	A konstantinápolyi transláció legendájában az ereklye szállítása során Antal megvédi a veszélytől a hozzá könyörgőket.	

A fenti táblázat nyomán úgy vélem, hogy néhány attribútumról egyértelműen bebizonyítható, hogy nem a Páduai, hanem a Remete legendáihoz kapcsolódik.

Ilyennek tekintem a betegségekre való mindenféle utalást. Tudjuk, hogy nagyon sok szenttel kapcsolatba hozható a betegek ápolása vagy gyógyítása. Ismerünk olyan legendát is, amely azt mondja el, hogy Páduai Antal imádkozott egy beteg rendtársa mellett, és az meggyógyult. Ám ez az epizód nem lehet mérvadó egy olyan századokon áthúzódó, európai léptékben mérhető gyógyászati jelenlét mellett, mint amilyent az antoniták révén a remete alakja körül kialakult.

Egy másik kizárólag a remete legendáiból származó elem a démonok, ördögök és kísértések említése. Az egyiptomi remete attól vált híressé, hogy a visszavonulása idején megkísértette a gonosz, és ő ennek ellenállt. Mind az ikonográfiájában, mind a legendairódmában egyik leginkább ismert történetek ezek, míg a páduai szent esetében semmi ilyen jellegű anyagról nincs tudomásunk.

Hasonlóan a remete alakjához köthető elem a hajósok említése. A konstantinápolyi transláció legendájában jelenik meg az a történet, mely szerint a hajó, amelyen a remete ereklyéjét szállították, nagy viharba került. Ekkor a hajó utasai könyörögtek hozzá, és ő megjelent a hajó vitorlája fölött, és megvigasztalta őket, mire a szél lecsendesedett.

A remete érdemeiért kapott attribútum, mely szerint bármilyen szükségben szenvedők fordulhatnak hozzá, így jelenik meg az Érdy kódexben: „Oly zent malaztoffagot enghedot kedeege ewneky az wr Iften ew eerdemeenek nagy voltaert, Hogy vala ky vala myt ew tewle keerend akar mynemew zykfeegeben ottan meg leezen enghettethween.”³³

Az elveszett tárgyak megtalálása már egyértelműen a páduai szent attribútuma lenne, ám itt is előbb elveszett „tagot”, aztán vagyont említ a szöveg. Amennyiben végtagként értelmezzük, elég furcsa lenne az elveszett „tagot” az elveszett tárgyak közé sorolni, ám minden további nélkül megtehető, ha tudjuk,

³³ Érdy kódex 1876. 454.

hogy a beteg testrészeket, végtagokat amputálták az antonita kórházakban.³⁴ A következő sorokban név szerint említik Pádúai Szent Antal nevét. A rövid szöveg jó példája annak, hogy a két azonos nevű szent kultusza egymásra tevődött.

Bonaventura officiuma és néhány recens szövegváltozata

Egyes szövegekben a Remete és a Pádúai szent attribútumai annyira összefonódtak, hogy azokat csak nehezen lehet szétválasztani. Így van ez a *Csodákat kik látni vágytok* kezdetű vallásos népénekben (2. sz. táblázat). Az említett Szent Antal-ének különösen ismert és elterjedt napjainkban is.³⁵ Látható, hogy a szöveg a Szent Bonaventura Antal-officiumával rokon. Erre vezethető vissza a két szent alakjának nagyfokú összemosódása.

Ennél több derül ki, ha a szövegeket egymás mellé helyezzük. Ha jobban megfigyeljük, ezek az elemek ugyanabban a sorrendben követik egymást az Antal-énekben is, mint az officiumban, illetve az 1747-es szó szerinti magyar fordításban. Úgy vélem, ez további bizonyítéka annak, hogy a 13. századi szöveg kevés módosulással fennmaradt a 20. századig. Mi több: a Tánczos Vilmos által Bogdánfalván talált, meglehetősen romlott szövegű vallásos népének-változatok³⁶ is az attribútumok eme sorrendjét követik. Bár más funkcióban élt, kizárólag ennek a szövegnek a hatását mutatja a Bosnyák Sándor klézsei imaszövege is (3. táblázat 1. sz. imaszöveg).

Természetesen a szövegnek a „továbbélését” a megfelelő fenntartásokkal kell értelmezni. A 13. században megfogalmazott officium ugyanis csak később, a 16–17. századtól fejtett ki számottevő hatást, pontosabban csak attól a pillanattól, amikor a ferences rend terjeszteni kezdte a Pádúai Szent Antal kultuszát. Az addig elfekvő officium-szöveg akkor kezd el élni és – népiesülni.

Bonaventura officiuma és az archaikus népi imák

A továbbiakban elkülönítettem a Tánczos Vilmos és a Takács György által közzétett Szent Antal-imákban a két különböző típusú szöveget (3. számú táblázat). Az imák első része a vallásos népének, és ezen keresztül az officium hatását mutató rész. A második az „Elindula...” kezdetű szövegrész. Az „Elindula...” kezdetű szövegeket négy részre osztottam:

1. A felvezető rész, „Elindula...”, amelyből kiderül, hova indul Szent Antal,
2. az ajándékok számonkérése és felsorolása,

³⁴ Utal erre Grynaeus is, 2002. 126. Ő azt sejteti, hogy ezek a szövegek kihasználják azt, hogy az „elveszett tag” kétféle értelmezése lehetséges: az anyarozsmérgezés következtében elvesztett végtag és az elveszett tárgyakra történő utalás.

³⁵ A 2. számú táblázatban közölt kaplonyi vallásos ének saját gyűjtés, elmondta B.-né K. A., szül. 1973. Kaplony, Szatmár megye (Románia), 2002. január. A szöveg szinte szó szerint azonos azzal, amelyet Bálint Sándor publikált (Bálint 1977. I. 434.). Bálint hozzáteszi, hogy sajnos a magyar egyházi éneklésben ez a német parafrázisból fordított változat terjedt el, és nem a Kájoni-féle fordítás.

³⁶ Tánczos 1996. 145.

Bonaventura 13. századi officiuma	Egy 1747-es szó szerinti fordítása	Egy kaplonyi vallásos ének 2002-ből	Bogdánfalvi változat (hangszalagról) ³⁷	Bogdánfalvi változat (kéziratos énekesfüzetből) ³⁸
Si queris miracula: mors, error, calamitas, daemon, lepra fugiunt, aegri surgunt sani.	Ha csudát keressz, halál, vétek, inségek, ördög és bélpoklosság száladnak, s a betegek egészségessen-felkelnek.	Csudákat kik látni vágytok Oh jöjjetek Szent Antalhoz Fekélyt, nyomort, vétket, halált, Sátánt elűz, gyógyulást hoz.	Hogyha kívánsz csudákat, halál, nyomorúság, ördög, viszolj, téveljgész, poklosság távozik.	Hogy ha kívánsz csudákat halál s nyomorúság ördögés sok tévelgész távozzék. Poklosság
Cedunt mare, vincula, membra resque perditas petunt, et accipiunt juvenes et cani.	Engednek a tenger és fogságok: romlott tagjokat és elveszett marhájokat kérlik, s meg nyerik ifjak és vének.	Szent Antalnak imájára Tenger enged, bilincs törik, Az elveszett tagot, vagyont, Ifjú és agg visszanyeri.	Szent Antal érdelmiből betegek gyógyulnak, fogságból ész tengerekből szokan szabadulnak. Vének ész éfijak szokan vezett jószágokat kérlik ész nyerik óáltala meggyógyult tagokat.	Sz. Antal érdeméből betegek gyógyulnak tengerből és fogságból sokan szabadulnak. Vények és éfiak nagy sokan veszteték jószágokat kérlik és nyerik áltolla Meg gyógyult tagokat sok féle veszedelem és szükség távozik
Pereunt pericula, cessat et necessitas: narrent hi qui sentiunt, dicant Paduani.	Eltűnnek a veszedelmek, a megszűnik a szükség: beszélik azok, a kik érzik, s mongyák meg a Pádúaiak.	Veszély tűnik, szükség múlik, Pádúában azt hirdetik, Azt beszélik, kik érezték Szent Antalnak jó tetteit.	Bizonyoságot isz tesznek, kik ezeket érzik, de főképpen Pádovában, amely...	áhitatos hiveknek kérésék adatik.
Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto.	Dicsőség Atyának, és Fiúnak, és Sz. Léleknek: Míképpen kezdetben vala, most és mindenkoron, és örökkön örökké. Ámen.	Dicsőséget zengünk néked, Atya, Fiú és Szentlélek Szentháromság egy Istennek Áldás legyen és dicséret.	Atyának ész Fiúnak dicsőség adatik a Szentlélek Istennek minden ...tatik.	

³⁷ Tánczos 1996. 145–146.³⁸ Tánczos 1996. 146.

3. a cserébe kapott kiváltságok felsorolása,
4. a fentieket megerősítő záró rész: amint valamikor történt, úgy történjen most is.

Az egyes imák a vízszintes oszlopokban olvashatók folyamatosan, az előbbi felosztás a függőleges és egymás mellé rendezett sorokban történik. Jól látható, az egyes imák mennyire részletezik a fenti felosztásnak megfelelő részt, illetve az, hogy esetenként egy-egy rész teljesen hiányzik, mint az ajándékok felsorolása az ujfalusi imából.

Az „Elindula...” kezdetű szövegekben is megjelenik a szent attribútumai közül néhány, ám ezeknek láthatóan nincs közük az officiumhoz.³⁷ Csupán a pusztinai imában találkozunk olyan megfogalmazással, amely az officium hatását mutatja: „tengereknek, táboroknak rabjai szabadujjanak”. A többi ima ezen a helyen elég szegényes felsorolást nyújt az officiummal és a népénnel rokon szövegekhez képest, és kizárólag a betegek, a kárvallottak és a nyomorultak támogatását kéri:

Ki hezzám fojomodik, vaj betegségembe, vaj káromlásomba, vaj egyéb nyomorúságomba (3. sz. ima, Ujfalu – Sztítás)	kik karvalásból kik másegyéb nyomorúságból Említendő a szükség (4. sz. ima, Kostealek)	Akik hozzám foljomodnak, Vagy betegségből, vagy Kárvallásból, Vagy érdemi szükséges nyaval- jából, (5. sz. ima, Gyimesfelsőlok)
kik hozzám fojomodtak kik betegségből kik kárvalásból kik más egyéb nyomorúság ból említendő aszükség (6. sz. ima, Gyimesfelsőlok)	Én kívánom valami folyamata- nak Vagy kárból, vagy betegségből, Vagy valami némi nyomoru- ságból, (7. sz. ima, Kostealek)	kik hozzám folja- madtak kik betegségekben kik kárvallásból kik más egyéb nyomorúságokból (8. sz. ima, Magyarcsügés)

A 3., 6. és 8. sz. imaszövegek teljesebbek, és ugyanabban a sorrendben sorolják a három kiváltságot: betegség, kár nyomorúság. A 4. szöveg a betegséget elhagyja, az 5. sz. a nyomorúság helyett nyavalyát említ, de a sorrendet ezek is betartják. Egyedül a 7. sz. szöveg cseréli fel a kiváltságok sorrendjét, de mindháromról említést tesz.

Úgy vélem, ezekben a szövegekben túl egységes a kiváltságokról alkotott kép ahhoz, hogy ezt figyelmen kívül hagyhassuk. Az *officium hatásán kívül eső szövegekről* van szó, amelyek valószínű más forrásból, de egységesen építkeznek. És mivel nem látom kimutathatónak az officium hatását ezen szövegek esetében, ebben az esetben nem tartom megalapozottnak azt a feltételezést, hogy a magas kultúra elemei (a kiváltságok) „beszivárogtak” egy archaikus szövegbe. Úgy vélem, hogy ezek a szövegek mind tartalmukat, mind formájukat tekintve egy olyan korhoz köthetők, amely megelőzte az officium elterjedésének (nem keletkezésének!) a korát.

³⁷ Tánczos előbb csak a szövegek archaikus voltát emeli ki (Tánczos 1994. 222.), későbbi írásában árnyalja ezt, és utal arra, hogy ezekben az archaikus szövegekben is jelen van a tizenhárom kiváltság valamelyike: „Sőt mindkét népnek nevezett, az Atyaisten és Szent Antal beszédét tartalmazó imában megfigyelhető a szent tizenhárom kiváltságának valamelyikére való utalás, vagyis *e népnek mondott szövegek is a „magaskultúra” hatását mutatják.*” Tánczos 1996. 145. (kiemelés tőlem, sz. m.)

Ezekben az imaszövegekben erős szövegromlás követhető nyomon. A pusztinai imádságban még érthető „Istennek mátkája, Noénak bárkája” szöveg a kostonai változatokban teljesen átalakul, itt a Noé neve ismeretlen, helyette értelmetlen szó jelenik meg: „meny asztala *bé* bárkája úgy *bé* teljesegegyék”, vagy egy új értelmet próbálnak beilleszteni az elveszett helyett: „Nagy a bárkája, Istennek mátkája”. A 3. sz. ima „káromlásomban” kifejezését is szövegromlásként értelmezem (a „kárvallott” helyett). Hasonlóan, az 5. sz. gyimesfelsőloki imában még értelmes „Akik hozzám foljamodnak” sor helyett a 7. számú kostonai imában ár egy kevésbé értelmes „És kívánom valamifolyamatnak” sor olvasható. Hasonlóan értelmetlenné vált néhány szó az alábbi három sorban: „Tenger merők (?) / kérlek, nyerik, átollják (?) / elveszett jószágokat (valószínű: jószágokat) Pádúvában / minden községének (?)” (Újfalu – Szitás).

De vannak a latin szövegnek néha meglepő értelmezései / változatai: Miután számos értéktelen, suta vagy értetlenkedő megfogalmazás született, mint pl.: „tenger enged, bilincs török”, „fogságból ész tengerekből /szokan szabadulnak”, „tűzből, vízből sokan szabadulnak” egészen az értelmetlen „rabok szabadulnak / tenger merők (?)” sorokig, a „cedunt mare, vincula” gyimesfelsőloki változatában a szöveg egyetlen képpé vonja össze a fogság és a tenger képét: „Fogságos tengerből rabok szabadulnak” (5. sz. ima).

Az „Elindula...” kezdetű imák szövege leginkább a ráolvasásokkal rokon. Legtöbb ilyen kezdetű szöveg ebben a műfajban jelenik meg. Valaki, betegség, keresztény szent, Mária, Jézus stb. elindul és útján találkozik másvalakivel, akivel beszélgetést kezdeményez. Ezt követi egy záróformula, amelyben megfogalmazódik a ráolvasás célja („térj meg, térj meg” stb.).

Ez a séma ráillik a Szent Antallal kapcsolatos ráolvasásokra, de az „Elindula...” kezdetű archaikus népi imákra is. A fentiek alapján kellőképpen bizonyítottnak látom azt, hogy az egykori mágikus világszemléletet tükröző, idővel keresztény elemekkel keveredett imák mind funkciójukat, mind tartalmukat tekintve, pont azáltal, hogy távol maradtak a vallásos énekköltészet és officium hatásától, nevezhetők népiesebb, archaikus imaszövegeknek.

Tánczos Vilmos következtetéseire reflektál 2002-ben megjelent könyvében Grynaeus Tamás. Meglátása szerint az említett imák két elkülönített része (azaz a dialógusra épülő és az officium hatását mutató) közül a „Felmene az Atyához, Fiúhoz és Szentlélek Úristenhez” szakasz archaikusabb. Grynaeus Tamás úgy véli, hogy itt nem az Antal és a karján ülő gyermek Jézus dialógusáról van szó,³⁸ hanem Antal „fölmegy az égbe” és az ottaniakkal folytat párbeszédet. Ezt bizonyítandó az Anjou-legendáriumra hivatkozik, ahol az egyik kép azt mutatja be, hogy hogyan emelték az angyalok Antalt a levegőbe. Ez a jelenet az egyik szépségszombati táblaképen is megjelenik. És, teszi hozzá Grynaeus Tamás, a Pádúai Antal életéből nem ismerünk „mennyei járásról szóló legendát”.³⁹

³⁸ Tánczos itt magyarázatként idézi a Herkelyi Károly könyvéből a gyermek Jézus és Antal között zajló párbeszédet. Tánczos 2001. 226.

³⁹ Grynaeus 2002. 120–121.

Az Antal levegőbe emelésének motívumánál érdemes megállni egy pillanatra. Valóban, a Páduai Antal életéből nem ismeretes hasonló jelenet.⁴⁰ Az egyiptomi Remete életéből azonban ismeretes a levegőbe emelés jelenete. És bár ez a téma nem tartozott a leggyakrabban megjelenített motívumok közé, fennmaradt néhány ritka festmény, amely a Remete levegőbe emelését ábrázolja. Ezek közé tartozik a szepességi és az anjou legendárium illusztrációja. Hieronymus Bosch hármasként egyik oldalsó táblaképe, valamint Martin Schongauer metszete (1480–1490) ezt a felemelést ábrázolják.⁴¹

Mindezek mellett kérdéses, hogy a remete repülésének motívuma ezekre az illusztrációkra vezethető vissza. Úgy vélem, nem vezet messzire, ha egy motívumot vizuális megjelenítéséből eredeztetünk. A vizuális megjelenítéseknek is meg van a maguk forrása, és a középkorban ez különösen így volt. Amennyiben tényleg meg akarjuk érteni a levegőbe repítés motívumát, vissza kell nyúlni a középkori legendszövegekhez. Mint számos más témát, úgy ezt is a festők az olyan közismert középkori legendagyűjteményekből merítették, mint amilyen a *Legenda aurea*. Íme, a Voragine erre vonatkozó szövege:

„Másszor az angyalok az égbe ragadták, de rögtön ott teremtek a démonok, hogy feljutását megakadályozzák. Születése óta elkövetett vétkeket vetették a szemére. Az angyalok azt mondták nekik: „Nincs szükség ezeket a vétkeket felsorolni, mivel az Úr irgalmából eltöröltettek. Azt mondjátok meg, ha tudjátok, milyen vétkeket követett el, mióta szerzetes lett!” Egyet sem tudtak rábizonyítani, s így az angyalok Antalt szabadon vitték a magasba, majd visszahozták a földre.”⁴²

A remete levegőbe emelésének szövege nem tud semmiféle olyan mennyei dialógusról, amelyben Antal is részt venne. A megbeszélés kizárólag a démonok és az angyalok között zajlik. A dialógus helyszíne egyértelműen a „levegő”, és nem valamiféle egyéb égi tartomány. És nyilván sem ezek, sem más illusztrációk nem utalnak a remete olyan jellegű égiekkel folytatott beszélgetésére, amelyet az archaikus népi imákból ismerünk. Azt hiszem, éppen ezért nem lehet egyértelműen a remete levegőbe emelését látni az archaikus népi imák „fölmene az Atyához, Fiúhoz és a Szentlélek Úristenhez” formulája kapcsán.

Valószínűnek tartom, hogy ebben a szövegrészben nem kell egy valahonnan átszármazó motívumot keresnünk. Tánczos Vilmos érvelése is ezt sugallja: az apokrif imák sajátos logikáját látja megnyilvánulni akkor, amikor égi személytől származtatják a szent csodás erejét. Továbbá, mondja, „fontos műfaji sajátosság az is, hogy az »érdemek« fejében kapott különleges hatalom ígérete – az archaikus imazáradékokhoz hasonlóan – párbeszéd formájában, isteni sze-

⁴⁰ A legenda szerint a gyermek Jézussal való beszélgetése alkalmával a Gyermek látogatta meg a szerzetest a szobájában, és ezt házigazdája megleste.

⁴¹ Nagyszabású összefoglalójában Louis Réau csupán egy 15. századi (Martin Schongauer) és két 16. századi (Bosch és Lucas Cranach) képzőművészeti alkotásról, illetve két 16. századi könyvillusztrációról tesz említést, amelyek ezt a jelenetet ábrázolják. Réau 1958. 109.

⁴² Voragine 1990. 45.

mély szájából hangzik el. Az égi személy kiléte voltaképpen mellékes, a lényeg az, hogy a szerződés égi hiteles helyről származzék.”⁴³ Az égiekkel folytatott dialógus tehát garancia arra, hogy a szent valóban csodás erő birtokában van.

Ez a hivatkozási eljárás egyébként szintén középkori eredetű. Ebben a korban minden szerző igyekezett a forrásaiként illusztris személyiségeket, egyházatyákat vagy szenteket nevesíteni, hiszen ez az eljárás biztosította a narráció hitelességét.⁴⁴ Egy olyan formai elemről van tehát szó, amelyet Tánczos Vilmos elemzése műfaji sajátoságként, és nem tartalmi összetevőként értékel.

Az archaikus népi imák mellett talán nem érdektelen egy kevésbé archaikus imaszöveg vizsgálata. Bálint Sándor közzétett egy 19. századi ponyván megjelent Szent Antalhoz szóló imádságot:

„Úristen, kitől jön minden jószándék és tökéletesség érdemünk nélkül is mennyei segítség érkezik a kísértetekben. Te dicsőséges Szent Antal apáturat a sátánnak minden veszedelmes sanyargatásai között a te szent Fiadnak, az Úr Jézus Krisztusnak szentséges neve által a hitben, reménységben és szeretetben megtartottad úgy, hogy az egész világ csodájára nagy győzedelme híresé tétetett. Kinek hallására a pokolbeli sátánok is megrettentek, adjad minékünk, nyomorult és sok ínséggel küzdő szolgálidnak, szent Fiad drága nevéért és Szent Antal apátúrnak érdemeiért, hogy minden ránk bocsátott kísérteteket a te erődnök hatalmával meggyőzhessük, a mi Urunk Jézus Krisztus Által. Ámen.

Irgalmas Isten! Ki Szent Antal apátúrnak kiváltképpen való privilégiumot engedtel a tűz veszedelmének és egyéb ínségeknek az eltávoztatására, engedd kegyelmesen, hogy kit ötet ájtatosan tiszteljük, soha meg nem szűnjön éretünk szent felséged előtt esedezni, hogy megoltalmazd városunkat a tűznek veszélyétől és minden nyavalyáktól; holtunk után pedig mentek lehessünk az örök pokol tűzének lángjaitól, és tégedet ezen szent szolgáliddal a mennyei dicsőségben vég nélkül dicsérhessünk. Ugyanazon a mi Urunk Jézus Krisztus által, ki teveled és a Szentlélekkel él és uralkodik mindörökkön örökké. Ámen.”⁴⁵

A szöveg többször is említi, hogy „Szent Antal apátúr”-hoz folyamodik, tehát nem hagy kétséget afelől, hogy melyik szent közbenjárását kéri. Már az első mondatában szól a könyörgés a kísértésről („mennyei segítség érkezik a kísértetekben”), majd még egyszer megismétli ezzel kapcsolatos kérését („minden ránk bocsátott kísérteteket ... meggyőzhessük”).

Külön figyelmet érdemel az a kijelentés, mely szerint „nagy győzedelme híresé tétetett”, hiszen ez a gondolat Athanasziosz-féle életrajzban jelent meg először, és elég hosszú utat járt be a 19. századi magyar ponyváig. Arra a mozzanatra utal a szöveg, amikor a kísértéseknek ellenálló remete előtt megjelent Jézus, és azt ígérte neki, hogy nevét ismertté teszi a világon.

⁴³ Tánczos 2001. 226.

⁴⁴ Erről vö. Jaques de Goff gondolatait Boureau könyvének bevezetőjében, Boureau 1984. II.

⁴⁵ Bálint 1977. 155.

A középkor második felében keletkezett legendákban találkozunk először azzal, hogy a démonok vagy sátánok megrettentek, amikor a remetéről hallottak. Az Érdy kódexbeli szövegben már az ereklje szállítása közben minden állomás-helyénél ismert fordulattá válik az előbb megijedő, könyörgő, majd ordítózza távozó ördögök motívuma.⁴⁶ Itt: „Kinek hallására a pokolbeli sátánok is megrettentek.”

A „tűz veszedelme” ebben a szövegben nem csupán a betegségre utal, hanem a városok oltalmazását kéri a remetétől. Nyilván itt is az az elképzelés érhető tetten, mely szerint a remete nemcsak a tüzes betegségtől, hanem a tűztől általában képes megvédeni a hívőket, sőt, a tűzzel büntetni is képes. Az „egyéb nyavalyák és inségek” alatt már inkább betegség értendő. Az imádság utolsó része a „holtunk utáni” időszakra is kitér, és újra a tűz elleni védelmet kéri, de ezúttal „az örök pokol tűzének lángjától”. A szövegben tehát nyomon követhetők a remete alakjához kapcsolt középkori legendák elmosódott nyomai.

Képiség és narráció Mathias Grünewald: Szent Antal megkísértése (1512–1516)

Az isenheimi oltáregyüttes több forgópontos táblából áll, melyeknek mindegyike 3,8×3,3 méter.⁴⁷ Művészettörténeti elemzések a poliptichont a német festészet legfontosabb pillanataként értékelik.⁴⁸ Grünewald festmény-együttese az elzászi Isenheim Szent Antal kolostorának kórházkápolnája számára készült. A középső szoborcsoport készítője Nicolas de Hagenau elzászi mester. A szobrok 1490 körül készültek.⁴⁹

Az 1948-ban közreadott antonita statútum arra utasította a rend tagjait, hogy a betegeket a gyógyítás folyamán az oltár elé vigyék. Mivel az isenheimi abbé volt az egyik legfontosabb antonita vezető szerzetes, az isenheimi betegeket annak rendje és módja szerint az oltár elé vezették, valószínű a kolostorba való megérkezésükkor.⁵⁰

Az isenheimi oltárkép három pozícióban volt nézhető: 1. teljesen nyitott pozíció, 2. félig becsukott pozíció, ill. 3. teljesen bezárt pozíció. Nincsenek adatok arra nézve, hogy az oltár mikor milyen pozícióban volt látható.⁵¹ Egyes kutatások szerint a szerzetesek naponta láthatták az áhítat alatt, de vitatják azt, hogy a kolostor beteg bennlakói ugyanígy naponta láthatták volna.⁵²

⁴⁶ Érdy kódex 1876. 302, 303, 305, 306, 312.

⁴⁷ Borchgrave 2000. 96. A szétbontott oltár ma is az elzászi Colmar volt dominikánus kolostorának 13. századi kápolnájában működő múzeumban látható.

⁴⁸ „... the most impressing monument of German painting – the most moving and impressive series of religious paintings of the entire Middle Ages” In: Arthur Burkhard: Mathias Grünewald. Personality and accomplishment. Cambridge, 1936., idézi Melinkoff 1988. 2.

⁴⁹ Melinkoff 1988. 3.

⁵⁰ Melinkoff 1988. 4.

⁵¹ Heck 1982. 11.

⁵² Melinkoff 1988. 4.

A teljesen nyitott pozíció középső részét három szoboralak uralja, két oldalukon két Grünewald-festménnyel, a predella helyén álló szoborcsoport pedig Jézust és a tizenként apostolt ábrázolja. A középső szobor a Remete Szent Antalé, lábánál egy disznó, illetve egy kicsiny méretű alak, talán parasztember látható, kezében ez is egy disznót tart. A Szent Antal jobb oldalánál Szent Jeromos szobra áll, ennek lábainál egy oroszlán, Antaltól balra Szent Ágoston, mellette egy kisebb imádkozó pap alakja.⁵³ Figyelemre méltó itt a festmények és szobrok tematikus elrendezése: a remete hatalmas szobra uralja a központi teret, miközben a Megváltó és az apostolok a keskeny, a vizualitás szempontjából marginális predellán kaptak helyet.

A Szent Jeromos által leírt Antal és Pál remete találkozását Grünewald is felhasználja, és pontosan ebbe az első számú teljesen nyitott pozícióba, a szoborcsoport bal oldalán helyezi el. A két szent feje fölött látható az a fekete holló, amely a legenda szerint minden nap elhozta a kenyeret a remetéknek.⁵⁴

A remeték beszélgetése egy olyan tájban zajlik, amelynek állítólag szinte teljes növényzete gyógynövényekből áll.⁵⁵ Ez azonban inkább egy magasabb rendű spirituális valóságnak a festői megjelenítéseként, mintsem konkrétumokra való utalásként értelmezik. Míg Boschnál a kísértés festői táján a veszélyes növények (mandragóra, mezei aszat, maszlagfej) népesítették be a démonok által uralt világot, itt a gyógynövények a tisztaságot és biztonságot jelzik a világban.

A szoborcsoport jobb oldalánál Grünewald a *Szent Antal megkísértése* című festményét helyezte el. A festmény a korabeli séma szerint eleveníti meg a kísértést: akárcsak Schonghauer, Paretino, Burgkmair, Cranach és Deutsch azonos című festményein, Grünewald is félelmetes ördögökkel tölti meg a remete körüli teret, akik fizikai kínoknak vetik alá őt, szakállát tépik, botokkal ütlegetik stb. A *Legenda Aurea* erről az epizódról a Vita nyomán a következőket írja: „*Más alkalommal egy sírgodorben húzta meg magát, ahol egy sereg ördög úgy meggyötörte, hogy szolgálja halottnak hitte, és vállára véve kivitte őt a sírból. Akikkel csak találkozott, halottnak vélték és megsiratták, fájdalva elvesztését. Antal azonban hirtelen felébredt és szolgálójával visszavitte magát a sírba. Kimerülten hevert a sebek okozta fájdalomtól, de lelki ereje harcra készítette a démonokat. Különféle vadállatok képében jelentek meg Antal előtt és fogukkal, körmükkel, szarvukkal kegyetlenül meggyötörték.*”⁵⁶

A félig becsukott pozíció négy festménye a következő, balról jobbra haladva: Angyali üdvözlés, Angyali koncert, A Madonna és a Gyermeke, Feltámadt Krisztus. A predellán a Sírátás látható.

Az Angyali koncert muzsikusi között az angyalnak álcázott gonosz alakja sejlik, ami arra enged következtetni, hogy Grünewald is ismerte azt a feltételezést, mely szerint a gonosz mindenütt jelen van, soha nem lehetünk tőle biztonságban – még az angyali koncert környezetében sem. Alapelv, amelyre Antal így

⁵³ Tudjuk, hogy a Szent Atanáz által írt és az antiochiai Evagriosz által 374-ben latin nyelvre lefordított életrajz járult hozzá a két itt megjelent szent, Jeromos és Ágoston megtéréséhez (Puskely 1998. 85.). Feltételezem, hogy ez a magyarázata annak, hogy pont ezek az ábrázolások kerültek a Szent Antal két oldalára.

⁵⁴ A jelenet egy változata a vatikáni Borgia teremben is látható.

⁵⁵ Borchgrave 2000. 96.

⁵⁶ Voragine 1990. 44.

figyelmeztette követőit: „Az ember nagy munkája abban áll, hogy bűneit Isten előtt elismerje és az utolsó leheletig számítson a kísértésre.”⁵⁷

A teljesen bezárt pozíció három festménye balról jobbra haladva: Szent Sebestyén, Keresztrefeszítés, Szent Antal.

Grünwald keresztre feszített Krisztusa a testi szenvedés legmagasabb fokának vízióját nyújtja. A hihetetlen pozícióban ábrázolt görcsbe rándult testet megjelenítő festmény egyedüli a maga nemében. A kórházba belépő, maguk is már meglehetősen mértékben szenvedő betegek ez által szembesülhettek a Megváltójuk mérhetetlen kínjainak képével, ami lelki erőt adhatott a saját testi szenvedéseik elviseléséhez, ezzel egy pozitív pszichológiai alapot teremtve a gyógyulás további folyamatának. Melinkoff úgy véli, hogy az isenheimi oltár művészi egységét két idea biztosítja: Jézus megváltása és feltámadása, illetve ennek példázata Szent Antal történetével. A táblakép Szent Antal és Krisztus közötti különleges kapcsolatot hivatott bemutatni: amint Jézus legyőzte a Sátánt, ugyanúgy Antal is a Krisztusba vetett hite segítségével diadalmaskodott a gonosz fölött. Ezért kerül a paradicsomi nyugalom és derű képe, a két remete találkozása a kísértés képe mellé.

Grünwald festményei ily módon közvetlenül részét képezték a gyógyítás folyamatának. Mint ahogy részét képezték a 20. századig fennmaradt archaikus imák is. A hatalmas oltár-együttes nem mindennapi látványban részesítette az eléje vezetett betegeket. A Keresztrefeszített nyomasztó képe, a kísértés rettenetes démonai mellett ott látható a feltámadás napszínű dicsósége és a két remete békés beszélgetése, utóbbiak, mint a túlvilág ígéreteinek narrációja a betegek evilági szenvedéseikért és kitartásáért.

⁵⁷ Migne 1844–1890. 71–440., idézi Baán 1991. 14.

1. Klézse, Csurály Józsefné, szül. 1904. lejegyezte Bosnyák Sándor ⁶⁰	2. Pusztina, László Józsefné Kis Erzsébet, szül. 1935, lejegyezte Tanczos Vilmos, 1992. ⁶¹	3. Újfalú Szitás Antalka Mihályné Janics Péter Mária, szül. 1918., lejegyezte Tanczos Vilmos, 1992. ⁶²	4. Kostelek Tankó Ferenc szül. 1936. imádságos füzetéből, lejegyezte Takács György ⁶³
„Ha csudákat keressz szükségedbe, indulj fel Szent Antalhoz szüvedbe, vedd reménységedet érzelmeidbe, hogy meghallgattassál kéréseidbe. Erdemeiért Páduai Szent Antalnak Sokféle betegek meggyógyulnak. Halál, ördög, tévelygés távoznak, tűzből, vízből sokan szabadulnak. Veszett jószágot akik keresik, vének, éjfak tőle megnyerik, több dologban isz áldását vezik, kik e világon őtet híven tisztelik. Ezt próbálja városa, Páduának sokasága, hogy Szent Antal árváknak, özvegyeknek, velem jótévknek, ügyefogyottaknak, hozzám folyamodóknak, dicsőszég legyen Istennek, Atya, Fiú, Szentlélek Istennek áldása szálljon ránk, és mindenkor megmaradjon mirajtunk, hogy szolgálhassunk nékie, tiszta szívvel és lélekvel, minden hét bétöltésével, ámmen.”	„Valaki csodát akarsz keresni Szent Antalnál, bővön lehet feltalálni”	„Atya, kereszt, csudák, haláli nyomorúság, betegek gyógyulnak a hosszas betegségből, rabok szabadulnak. Tenger merők kérik, nyerik, átollják elveszett jószágokat Páduvába minden községinek.	„... csak egy szót tégy kérésemhez hogy meg halgatást nyerjék a szent Antal Atya Kereszt csodákat hallál Nyomorúságot ördögi tényegést ördögöknek poklossága Szent Antal érdeméből betegek gyógyulnak hoszos rabságból öregek ifjak meg nem lakoztak kerik nyernék az ők elveszítet marhájukat

⁶⁰ Bosnyák 1980. 1756. sz. idézi Tanczos 1994b. 240.⁶¹ Tanczos 1995. 235–236., 1996. 141., 2001. 222.⁶² Tanczos 1994. 240., 1995. 122., 1996. 144., 2001. 224–225⁶³ Takács 1998. 256..

3. számú táblázat folytatása

1. Klézse, Csurály Józsefné, szül. 1904. lejegyezte Bosnyák Sándor	2. Pusztina, László Józsefné Kis Erzsébet, szül. 1935, lejegyezte Tanczos Vilmos, 1992.	3. Újfalú Sztítás Antalka Mihályné Janics Péter Mária, szül. 1918., lejegyezte Tanczos Vilmos, 1992.	4. Kostelek Tankó Ferenc szül. 1936. imádságos füzetéből, lejegyezte Takács György
	Valakicsoda a Szent Antal felmene az Atyához, Fiúhoz és a Szentlélek Úristenhez.	Elindula Szent Antal min(d) három tanács az Atyához, a Fiúhoz, Szentlélek Úristenhez.	el indula szent Antal az atyahoz a szentlélek fiuhoz
	Azt mondja az Úristen: Mit hoztál nekem ajándékba? Nem hoztam ejebet, Uram Teremtőm, csak a nagy boldogságnak a nagy boldogságát, és a Fiúistennek a három sing arany-szálát. Ő, eleget hoztál Szent Antal!		Mit hoztál szent Antal én egyebet ne hoztam szent felségének hozom három szép sing haját Fiu Istennek három csepp vérért Szent lélek Istennek nagy bölcsesége Boldogságos Szűz Máriának nagy Boldogságos
	Mit kérsz ezért a sok ajándékért? Nem kérek ejebet Uram Teremtőm, csak valaki az én nevemben könyörögjön, tengereknek, táboroknak rabjai szabadujjanak, a betegek gyógyulhassanak, és a károsok igazságtassanak! Ő, megadatik Szent Antal, tejjes asztal!	Ő, Szent Antal, mit kérsz, mit kívánsz? Egyebet nem kérek, kérem Szentfelségemet, Ki hezzám fojomodik, vaj betegségembe, vaj káromlásomba, vaj egyéb nyomorúságomba, Ő, Szent Antal, megadatik ez a mennyei asztal a teli malasztal!	Elég sok szép ajándékot hoztál Szent Antal mit kívánsz ezért a sok szép ajándékozót egyebet nem kívánok Szent felségetől kik karvalásból kik másegyéb nyomorúságból Em-lítendő a szükség meg adatik Szent Antal
	Istennek mátkája, Noénak bárkája, és úgy legyen mindörökké örökre, ámmment."	A szentséges pohár úgy bételjesedik, Mind a Krisztus Jézus szava bételjesedik, áment."	meny asztala bé bárkája úgy bé tel-jesegyék Amínd Krisztus Urunk bé telyes(ítette).

<p>5. Gyimesfelsőlok Fikó Béla (1913–1998) Gyűjtötte Takács György, Csinód, 1997.⁶⁴</p>	<p>6. Gyimesfelsőlok Farkas János sz. 1921. Gyűjtötte Takács György, Egerszék, 1997. egerszéki kézírásos lapról.⁶⁵</p>	<p>7. Kostealek Fekete Miklósné Oláh Anna, sz. 1924. Gyűjtötte Takács György, 1994, Gyepece.⁶⁶</p>	<p>8. Magyarcsügés Gábor János századeleji füzeteiből. Gyűjtötte Takács György⁶⁷</p>
<p>„Atya, kereszt, csodákat, Halál nyomorúságot, Ha valaki csodákat akarnak keresni, Csodatevő Pádovai Szent Antalnál Lehet bőven feltálalni. Szent Antal érdemeiből betegek gyógyulnak, Fogságos tengerből rabok szabadulnak. Ifjak, öregek kérik, megnyerik.</p>	<p>„O irgalmaz kegyes szüanya márja viga sztalója vigyed könyörgésemet szent fiad azurjézus eleibe csak egy szótégy kérésemhez hogy meghal- gatást nyerjek a szent antal atya ke- reszt csodákat halál nyomorúságot ördögi tényegés ördögöknek pok- lossága sent antalnak érdeméből betegek gyógyulna k hosszas betek- ségből, rabok szabadulnak hosszas rabságból öregek ifjak meg nem lak- osztak kerik nyerik az ök el vesztett marhajukat</p>		<p>Atya, kereszt csodákat halál nyomorúságot ördögi tényegés ördögnek poklossága Szent Antalnak érdeméből betegek gyógyulnak hosszas betegségek- ből rabok szabadulnak hosszas rabságokból. Öregek ifjak meg romladoztak kérik nyerik az ök el vesztett marhajukat.</p>
<p>Elindula által a Csodatevő Pádovai Szent Antal, Elindula, mind három tanács,</p>	<p>el indul szent antal atyához aszent lélek fijuhoz</p>	<p>„Elindula Pádovai Szent Antal az Atyához, Elindula Pádovai Szent Antal, Mint három szent tanácshoz, Az Atyához, a Fiuhoz, Az Urjézus- hoz a Fiuval, S a Boldogságos Szép- szüzmáriához.</p>	<p>El indul Szent Antal az Atyához a Fijuhoz a Szent lélekhez</p>
<p>Viszi magával az ő nagy boldogságát, És kérdik: Ó mit hoztál, csodatevő Pádovai Szent Antal; Ő, én egyebet nem hoztam, A Fiúistennek három szép cseppvérét, A Szentlélek Istennek három szép sing haját, Az Atyaistennek az ő nagy boldogságát.</p>	<p>Mit hoztál szent antal én egyebet nem hoztam szent feleségének 3 szép sing haját fiju istennek 3 csepp vérét szent lélek istennek nagy bölcs- ességét boldogságos szüzmáriának nagy boldogságát</p>	<p>Kérdi az Atyauristen: Mit hoztál, Pádovai Szent Antal? Én hoztam az Atyának három szép sinkát, A Fiu- nak három szép cseppvérét, A Bol- dogságos Szép Szüzmáriának Az Ő nagy boldogságát. Eleget hoztál Pádovai Szent Antal.</p>	<p>Mit hoztál Szent antal egyebet nem hoztam szent felségednek az atyá- nak három szép /sing haját. Fiju Istennek három csepp vérít. Szent lélek Istennek nagy bölcseségit Bol- dogságos szüz Máriának nagy bol- dogságát.</p>

⁶⁴ Takács 2000. 227.

⁶⁵ Takács 2000. 227.

⁶⁶ Takács 1998. 253–254.

⁶⁷ Takács 1998. 255–256.

<p>5. Gyimesfelsőlok Fikó Béla (1913–1998) Gyűjtötte Takács György, Csinód, 1997.⁶⁴</p>	<p>6. Gyimesfelsőlok Farkas János sz. 1921. Gyűjtötte Takács György, Egerszék, 1997. egerszéki kézírásos lapról.⁶⁵</p>	<p>7. Kostelek Fekete Miklósné Oláh Anna, sz. 1924. Gyűjtötte Takács György, 1994, Gyepece.⁶⁶</p>	<p>8. Magyarcsüges Gábor János századeleji füzetéből. Gyűjtötte Takács György⁶⁷</p>
<p>Ó, eleget hoztál, Csodatevő, dicsőséges Pádovai Szent Antal. Mit kérsz a te három szép ajándéko- dért? Ó, én egyebet nem kérek, Aki hozzám fojamodnak, Vagy betegségből, vagy kárvallás- ból, Vagy érdemi szükséges nyavaljából, Megadassák, / Megadatik. Ó, Szent Antal, Mennyei asztal telítve malaszttal,</p>	<p>elég sok szép aján- dékot hoztál szent antal mitki- vánsz ezért a sok szép ajándékadért egy ebet nem kívánok szentfelségétől kik hozám fojamodtak kik betegség- ből kik kárvalásból kik más egyéb nyomoruság bol említendő aszükség</p>	<p>Mit kíváns ezeké' a sok szép aján- dékjaidé'? Én kívánom valami folyamatnak Vagy kárból, vagy betegségből, Vagy valami némi nyomoruságból, Ammind megadassék.</p>	<p>Elég sok szép ajándékot hoztál Szent Antal. Mit kívánsz ezért a sok szép ajándé(kad) kadért. egyebet nem kívánok Szent felségé- től kik hozzám folja- madtak kik betegségekben kik kár- valásakból kik más egyéb nyomoruságakból Énis hozzád fojamodok Pádovai Szent antal. esedezzél a jó Istenhez. itt meg említendő a szukség</p>
<p>Noé bárkája, Isten bárkája, Úgy bé teljesedjék titkos szentséges pohara, Mint Krisztus urunk szent születé- se, Ahogy beteljesedett, Áment."</p>	<p>meg adatik szent tantal menyasztala bébárkája ugy bételjesegyen amind krisztus urunk beteljesitete áment."</p>	<p>Ammind megadatik Pádovai Szent Antal, A mennyei asztal tele malaszttal, Nagy a bárkája, Istennek mátkája. Szentséges Szent Pál, Ugy beteljesedjék, Mint Krisztus Urunknak szava, Soha meg ne másologgyék." (...)</p>	<p>meg adatik Szent Antal meny asztala bé bárkáj(a) ugy bételjesegyek ami(n)t Krisztus Urunk bé teljesitette Amen</p>

⁶⁴ Takács 2000. 227.⁶⁵ Takács 2000. 227.⁶⁶ Takács 1998. 253–254.⁶⁷ Takács 1998. 255–256.

<p>1. Felsőnána (Tolna m.). Fazekas Mihályné Nagy Jusztna, sz. 1901. Gyűjtötte Edélyi Zsuzsanna, 1971.⁶⁸</p>	<p>2. Gyimesközéplek Magyar Dénes Fülöpné Molnár Katalin, sz. 1922, gyűjtötte Tánczos Vilmos, 1980.⁶⁹</p>	<p>3. Hidegségpataka Antal Györgyné Gál Borbála sz. 1909. Gyűjtötte Tánczos Vilmos, 1980.⁷⁰</p>
<p>„Elindula Szent Antal hét fiával, hét lányával, hetvenhétféle unokájával Tüzes orbáncos dagadt sebeivel, Fene farkasaival, vad oroszlánjaival, hogy (mondjam) Jusztnának gyenge szívít elszorítom, piros vérit ott megiszom. Térj meg Szent Antal, Kérlek a Jézus Krisztus keserves kinszenvedéseire, Öt mélységes sebeire, Ereggy el az erdőkre, Ott a vad oroszlányoknak gyenge szívüket szorícsd el, piros vérüket ott idd meg! Térj meg Szent Antal, vagy akármiféle eredet vagy! (...)” „Elindula Szent Antal hét fiával, hét lányával, hetvenhétféle unokájával Tüzes orbáncos dagadt sebeivel, Fene farkasaival, vad oroszlánjaival, hogy (mondjam) Jusztnának gyenge szívít elszorítom, piros vérit ott megiszom. Térj meg Szent Antal, Kérlek a Jézus Krisztus keserves kinszenvedéseire, Öt mélységes sebeire, Ereggy el az erdőkre, Ott a vad oroszlányoknak gyenge szívüket szorícsd el, piros vérüket ott idd meg! Térj meg Szent Antal, vagy akármiféle eredet vagy!”</p>	<p>„Elindul a Boldogságos Szűz Mária Az ő szent fiával, Jézussal. Előtalálja a hetvenhétféle pokoleredeteket, a hetvenhétféle Szent Antal tüzit, tüzes orbáncokkal együtt. Kérdi, hova mész. Megyek ennek a -akkor mondjuk a nevit – húsa-csontja hasogatására, ízbe-csontba szaggatom, piros vérit megiszom! Ne menj, azokkal az áldott szent igékvel akarlak megtéríttetni, mejekvel az áldott Jézusnak megtérítették! Első harangszó itt ne érjen, második harangszó itt ne találjon, harmadik harangszóra úgy elmúljal, mind a gyertyának füstje! Pü, pü, pü, eltöpdössük.”</p>	<p>Elindula a Názáretbeli Jézus az Atyával, Fiúval, Szentlélek Istennel. Előtalálja a hetvenhétféle pokoleredeteket. Kérdi: Merre mentek, merre mentek? Mű elmenyünk Erzsébetnek csontja hányására, vére szipására, szálos húsa hasogatására! Menjetek erős kőszikláknak gyomrába, hol az oroszlányok laknak, ahol fekete kókisok nem kikirílnék, fekete lovak nem nyerítenek, kovászos kenyervel nem élnek! Arra mondom ezeket a szavakat, hogy ezer angyal legyen megvigasztalaja s megjavitaja. Arra kérem Názáretbeli Jézust, vegye le a szentótárról a gyútott gyertyát, kericcse meg egész testyit s fejit, hogy úgy tisztuljon meg, mint a Názáretbeli Jézus megtisztult az ő feredejibe.</p>

⁶⁸ Edélyi 1978. 112–113.

⁶⁹ Tánczos 1994. 220.

⁷⁰ Tánczos 1995. 36.

<p>4. Jávárdipataka Hermán Károlyné Csillag Mária szül. 1917 lejegyezte Tánczos Vilmos 1980.⁷¹</p>	<p>5. Középlök Magyar dénes Fülöpné Molnár Katalin, szül. 1922. lejegyezte Tánczos Vilmos, 1980.⁷²</p>	<p>6. Bálványospataka Bilibók Györgyné szül. 1912. lejegyezte Tánczos Vilmos, 1980.⁷³</p>
<p>„Űl a Boldogságos Szépszüzmária az ő áldott szent fiával. Bemene szent templomába. Ereszd ki, ereszd ki szent pókából szent kezemet, nyúljak fel szent ótárodra, vegyek le három szál gyertyát, olvassak – mondja a nevit, hogy kinek – hetvenhétfele Szent Antal tüzeitől, hetvenhétfele pokoleredettől! Te hetvenhétfele tüzes orbánc! Merre mész, merre mész, te hetvenhétfele tüzes orbánc, te hetvenhétfele pokoleredet, te hetvenhétfele Szent Antal tüze? Én menyek Emrének szépsége látogatására, csontja, husa hasogatására, piros vére italára. Térj meg, térj meg, te Szent Antal tüze, te hetvenhétfele pokoleredet, menj el a kősziklának a hátára, hónap harangszókor meg ne találtassalak, me a késvel vágom el a nyakadot!”</p>	<p>„Elindult a Boldogságos Szüzmárja az ő szent fiával Jézussal. Előltalálja a hetvenhétfele pokoleredeteket, a hetvenhétfele Szent Antal tüzeit, tüzes orbáncokkal együtt. Kérdi, hova mész. Megyek ennek a – akkor mondjuk a nevit – húsa-csontja hasogatására, ízbe-csontba szagatom, piros vérit megiszom! Ne menj, azokkal az áldott szent ígéssel akarlak megtérített- ni, mejjel az áldott Jézusnak megtérítettével! Első harangszó itt ne érjen, második harangszó itt ne találjon, harmadik harangszóra úgy elmúljal, mind a gyertyának a füstje! S akkor így – pü, pü, pü – eltöpdössük!”</p>	<p>Elindula a Szent Antal tüze heetenhétfele tüzes orbáncval, bészálta Erzsinek fejibe, hősába, csontjába. Kérlek Szent Antal tüze, menj a kősziklába, pald meg az oroslányokat, hasigasd meg a husikot! Úgy elmúlj, te Szent Antal tüze, mind a só a vízbe s a viasz a tűzbe!</p>

⁷¹ Tánczos 1995. 37.

⁷² Tánczos 1995. 38.

⁷³ Tánczos 1995. 38–39.

Melléklet

Szent Antal-ének

Csodákat kik látni vágytok,
Óh, jöjjetek Szent Antalhoz,
Fekélyt, nyomort, vétket, halált,
Sátánt elűz, gyógyulást hoz.

Refr:

Szent Antalnak imájára
Tenger enged, bilincs törik,
Az elveszett tagot, vagyont
Ifjú és agg visszanyeri.

Veszély tűnik, szükség múlik,
Páduában azt hirdetik,
Azt beszélnek, kik érezték
Szent Antalnak jó tetteit.

Refr:

Szent Antalnak imájára stb.
Dicsőséget zengünk néked
Atya, Fiú és Szentlélek
Szentháromság egy Istennek
Áldás legyen és dicséret

Refr: Szent Antalnak imájára stb.

Kaplony (Szatmár megye), 2002. január
B.-né K. A. szül. 1973

Irodalom

ATHANASIUS

1844–1890 S. Antonii Abbatis Vita. In: J. P. Migne (ed.): *Patrologiae cursus completus, series latina*. PL. 73. Paris, 126–194.

ATHANÁSZIOSZ, Szent

1999 Szent Antal élete. (fordította: Vanyó László) In: Vanyó László (szerk.): *A III. és a IV. század szentjei*. Győr. 41–120.

AIGRAIN, René

1953 *L'Hagiographie. Ses sources, ses méthodes, son histoire*. Poitiers.

ALEXANDRE, Monique

1995 La construction de la sainteté dans la Vie d'Antoine par Athanase. In: Walter, Philippe (ed.): *Saint Antoine entre myth et légende*. Paris. 63–94.

BAÁN István (ford.)

1991 Az atyák bölcsessége. A fordítás alapja: Migne, *Patrologia Graeca*, tom. 65. col. 71–440. Budapest.

BÁN Imre

1976 *A karthauzi Névtelen műveltsége*. Budapest.

BÁLINT Sándor

1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza*. Budapest.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I–II*. Budapest.

BALTRUSAITIS, Jurgen

1955 *Le Moyen Age fantastique*. Antiquités et exortismes dans l'art gothique. Paris.

BAUER, V. Harold

1973 *Das Antonius-Feuer in Kunst und Medizin*. Berlin.

BORCHGRAVE, Helen de

2000 *Kalandozás a keresztény művészet világában*. Indonesia.

BOUREAU, Alain

1984 *La Légende dorée*. Le systcme narratif de Jacobus de Voragine (+1298). Paris.

BURKE, Peter

1994 *Az olasz reneszánsz. Kultúra és társadalom Itáliában*. Budapest.

CHASTEL, Andre

1984 Szent Antal megkísértése, avagy a melankolikus álma. In: *Fabulák, formák, figurák*, Budapest, 49–59.

CODICE NAMURCIENSIS

1883 De S. Antonio Abbate. Ex Codice Namurciensis nr. 159. (2). *Analecta Bollandiana II*. 341–354.

CORNEANU, Nicolae Mitropolitul

1998 *Viața și petrecerile sfântului Antonie cel Mare*. Timișoara.

DEBRECENI kódex (1519)

1997 E. Abafy Erzsébet et al. (szerk.), Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.)

1990 *Magyar Néprajz VII*. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest.

DIÓS István (szerk.)

1987 *Szentek élete I–II*. Budapest.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1978 *Hegyet hágek, lőtöt lépék*. Archaikus népi imádságok. Budapest.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. In: Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Boldogasszony ága*. Budapest, 51–142.

ÉRDY kódex

1876 *Nyelvemléktár, IV. köt.*, közzeéteszi Volf György. Budapest.

GARITTE, Gerard

1939 *Une témoin important du texte de la vie de S. Antoine par S. Athanase*. Bruxelles – Rome.

GEERTZ, Clifford

1992 A művészet mint kulturális rendszer. In: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 239–268.

GRYNAEUS Tamás

2002 *Szent Antal tüze*. Budapest.

HALKIN, Francois

1942 *La légende de Saint Antoine* traduit de l'arabe par Alphonse Bonhome, O. P. *Analecta Bollandiana* 60. 143–212.

HECK, Cristian

1982 *Grünewald et le retable d'Isenheim*. Colmar.

HERBERMANN G., PACE E. A., PALLAN C. B., SHAHAN T. J., WYNNE J. J. et al. Ed.

1907 *The Catholic Encyclopedia*. New York.

HOPPÁL Mihály

1998 A szerencse lánclevele. Szent Antal – lánc a városi folklórban. In: *Folklór és közösség*. Budapest. 75–86.

HORVÁTH Cyrill

1911 *Középkori legendáink és a Legenda aurea*. Budapest.

KLANICZAY Gábor

1999 A rontás- és gyógyításelbeszélések struktúrája: maleficum és csoda. In: BENEDEK Katalin – CSONKA TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán*. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára. Budapest, 103–120.

KATONA Lajos

1907 *Középkori legendák és példák*. Budapest.

KESZEG Vilmos

2000 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: CSERI Miklós – KÓSA László – BERECHKI Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre 131–164.

KIRÁLY György

1915 A Margit-legenda és rokonai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 25. sz. 1915. 1–25.

MADAS Edit (közvetítő)

1985 *A néma barát megszólal*. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből. Budapest.

MELINKOFF, Ruth

1988 *The Devil at Isenheim, Reflections of Popular Belief in Grünewald's Altarpiece*. Berkley, Los Angeles.

MOHAY Tamás

1993 „Megszenteltesség áldott szent neved...” Magyar imádságok Moldvából. *Pannonhalmi Szemle* II/2., 56–66.

MISCHLEWSKI, Adalbert

1989 Expansion et structures de l'ordre hospitalier de Saint-Antoine-de-Viennois. In: *Actes du Colloque International du C.E.R.C.O.M.* 16–18. Septembre 1985 Saint-Etienne, Saint Etienne

MIGNE, J. P. (ed.)

1844–1890 *Patrologiae cursus completus, series graeca*. PG. 65. Paris, 71–440.

MÜNCHENI kódex

1874 *Nyelvemléktár, I. köt.*, közléteszi Volf György. Budapest.

NATALIBUS, Petrus de

1514 *Catalogus sanctorum opus*. Ligdun[i].

ORTUTAY Gyula (szerk.)

1987 *Magyar Néprajzi Lexikon*. 4. Budapest.

PEER kódex

1874 *Nyelvemléktár II. köt.*, közléteszi Volf György. Budapest.

PUSKELY Mária

1998 *Kétezer év szerzetessége*. Budapest.

REAMES, Sherry L.

1985 *The Legenda aurea: a Reexamination of its Paradoxical History*. Madison.

RÉAU, Luis

1958 *Iconographie de l'art chrétien. Tome III. Iconographie des saints*, Paris.

SZIKSZAI Mária

2002 Képiség és gyógyászat a magasművészet és népi kultúra között. Az ignis sacer gyógyítása az antonita szerzetesek nyomán. A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10. Kolozsvár, 81–106.

TAKÁCS György

1998 „Mennyországba’ csendítének...” Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 6. Kolozsvár, 219–258.

2000 „Hirdesd a számbol eredett szent ígéket...” Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 8. Kolozsvár, 195–232.

TÁNCZOS Vilmos

1994a Gyimesi archaikus népi imádságok és ráolvasások. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2., Kolozsvár, 218–220.

1994b „Feltekinték napkeletre”. Moldvai archaikus imádságok. Néprajzi Látóhatár. 1–2. 217–244.

1995 Gyöngyökkel gyökereztl. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda.

1995 Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete. Néprajzi Látóhatár 3–4. 141–150.

1999 Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Csíkszereda.

2001 Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és életter. Budapest.

TÁTRAI Zsuzsanna

1990 Jeles napok – ünnepi szokások. In: Dömötör–Hoppál (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest.

TEMESVÁRI Pelbárt

1982 *Példázatok. Válogatás a Pomeriumból*. Válogatta, kísérő tanulmányt írta: V. Kovács Sándor. Békéscsaba.

TÍMÁR Kálmán

1925 Kódexeink legendái és a Catalogus sanctorum. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 35. évf. 241–248.

VARGHA Damján

1923 Kódexeink legendái és a Catalogus sanctorum. Budapest.

VORAGINE, Jacobus de

1990 *Legenda Aurea*. Szentek csodái és szenvedései. Békéscsaba.

Szikszai Mária

Medieval Stories of Temptation and Curing Reflected in Archaic Folk Prayers and Panel Paintings of Altars

The cult formed around Saint Anthony invigorated the stories which surrounded the figure of the hermit in the early Christian times and which were enlivened, spread and told to others sometimes by the church, sometimes by artists and the popular culture. During my research I wanted to find the answer to the following questions: What kind of way they had? What changes in content occurred to them? How the ideology of the era can be traced in these changes? Why these stories are told again and again? More precisely: What kind of role narration has in the culture that continuously reproduces these texts? In the present study, I seek the common roots of the narratives appearing in archaic folk prayers and on panel pictures of altars.